

ORIGINAL ARTICLE

Analysis of Iranian Communicative Language in Foreign Travelogues: An Approach Based on Beeman's Theoretical Framework and Cultural Context

Khadijeh Noorani^{*1}, Bahman Zandi²

1. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

2. Professor, Department of Linguistics, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Correspondence:

KHadijeh Noorani

Email: KH.noorani60@pnu.ac.ir

Received: 08/Jun/2025

Revised: 20/July/2025

Accepted: 26/July/2025

How to cite:

Noorani, K.; Zandi, B (2025). Analysis of Iranian Communicative Language in Foreign Travelogues: An Approach Based on Beeman's Theoretical Framework and Cultural Context, *Journal of Sociolinguistics*, 8 (32), 1-18. (DOI: [10.30473/il.2025.74841.1697](https://doi.org/10.30473/il.2025.74841.1697))

ABSTRACT

This research, grounded in Beeman's theoretical framework and emphasizing the importance of interpretation based on cultural context, analyzes the communicative language of Iranians from the perspective of foreign travel writers. The methodology is qualitative, relying on thematic content analysis of travelogues. Thirty Persian-translated foreign travelogues from the Safavid to Pahlavi periods were selected from 120 available ones, based on criteria of temporal and geographical diversity and the extent of attention to linguistic actions. The units of analysis were sentences and paragraphs referring to the conversational language of Iranians. Data were collected using a structured checklist based on Beeman's theoretical framework and analyzed through double coding with peer review to ensure validity and reliability. The data analysis revealed that Iranian language and communicative behavior can be examined in two key categories: "internal/external opposition" and "hierarchy of status," and three concepts: "ta'arof" (polite ritualistic behavior), "respect/politeness," and "cleverness." Some travel writers, with deep understanding, accurately reflected the cultural dimensions and social functions of these behaviors, while others, unfamiliar with semantic systems and cultural schemas, offered superficial or stereotypical interpretations. The study underscores the necessity of a culturally contextual approach in interpreting travelogue narratives and shows that neglecting cultural and social contexts can lead to incomplete and unrealistic perceptions of Iranian linguistic behaviors. This research highlights the importance of understanding cultural structures in analyzing travelogue texts.

KEYWORDS

Context, culture, Language, Politeness, Ta'arof, Travelogue.

Introduction

The present research is based on the premise that language, beyond merely transmitting messages, reflects the cultural, social, and cognitive structures of each society. The unwritten cultural rules that determine appropriate speech and behavior in various situations are often unconscious and taken for granted by members of the community, becoming prominent only when confronted with other cultures (Moghadam Kia, 2002). Therefore, the narratives of foreign observers, especially travel writers, serve as valuable yet challenging sources for understanding the communicative language of Iranians, as they tend to perceive differences more quickly and prominently due to their own cultural assumptions and expectations. However, as Halliday and Hasan (2014) and Malinowski (1923) have pointed out, such understanding without attention to cultural context can lead to misunderstandings. Ethnolinguistic research has also shown that language not only shapes ways of thinking but also reflects social, political, and cultural processes, playing a significant role in forming worldview and national identity (Solovyova & Davidova, 2021). For example, in Iranian culture, linguistic meanings and actions are shaped based on shared cultural schemas, the most prominent of which is "ta'arof"—a form of politeness grounded primarily in respect, humility, and intimacy, applied in various contexts (Sharifian, 2014; Davari Ardakani et al., 2023). Hence, attention to cultural context is clearly emphasized in the accurate understanding of speech acts in cross-cultural comparative studies (Yakuchonitè, 2020; Kamekhosh & Larina, 2020; Abdhossein, 2024; Gurbanova & Omurova, 2024; Halliday & Hasan, 2014; Asadov et al., 2025; Hendriani et al., 2025; Ying Liu et al., 2025).

Nonetheless, a systematic review of travel literature research indicates that these studies have not deeply and coherently addressed Iranian linguistic behavior (Jamalzadeh, 1966; 2010; Fallahi, 2011). Therefore, considering the importance of the subject and the lack of in-depth research on Iranian linguistic behavior in travelogues, conducting a culturally and contextually focused study from the perspective of travel writers is essential. This research fills the existing gap by focusing on fundamental concepts of Iranian culture such as the "inside/outside dichotomy" and the "hierarchy of status" within Byman's theoretical framework.

This qualitative study was conducted through content analysis of 30 selected travelogues out of 120 foreign travel accounts. The unit of analysis consisted of sentences and paragraphs related to the language of Iranian conversations. The analytical framework included two main categories: "inside/outside dichotomy" and "hierarchy of status," along with three subcategories: "ta'arof," "respect," and "cleverness." The data were examined using a structured checklist and thematic content analysis method, and the validity of the analysis was ensured through double coding and peer review.

Findings

Revealed that Iranian language and communicative behavior can mainly be examined through two core themes: "inside/outside dichotomy" and "hierarchy of status," from which three subthemes—"ta'arof," "respect and politeness," and "cleverness"—emerged. Regarding the first theme, some travel writers accurately noted the distinction between private and public spheres in Iranian speech acts, while others misinterpreted this distinction as hypocrisy or behavioral inconsistency in Iranian culture. In the second theme, many authors recognized Iranians' sensitivity to social status correctly, but sometimes this sensitivity was reduced to flattery or insincerity. Thus, many misunderstandings and oversimplifications by travel writers stem from insufficient familiarity with Iranian cultural schemas, especially in the subthemes of "ta'arof" and "cleverness," which were frequently observed.

For precise and scientific interpretation of linguistic behavior in Iranian culture, researchers and analysts must pay special attention to fundamental cultural and social themes. First, the "inside/outside dichotomy" defines boundaries between private and public interactions, allowing individuals to maintain personal privacy and manage external relations with proper etiquette and

formal language. Second, the "hierarchy of status" reflects Iranians' deep sensitivity to social position, playing a key role in regulating relationships and maintaining social balance. Third, "ta'arof" serves as a communicative strategy facilitating social interactions, preserving dignity, and enhancing social status in public settings. Fourth, "respect and politeness" indicate regard for individuals outside one's in-group, reflecting a status-based cultural context. Finally, "cleverness" represents intelligence and adaptability to complex social conditions, functioning as an effective strategy in managing status relations within fluid communicative contexts. These five intertwined themes collectively shape the complex cultural structure of Iranian language and communicative behavior, and their accurate understanding is essential for deeper and more comprehensive analysis of social interactions.

Misinterpretations and oversimplifications by some travel writers arise from inadequate knowledge of these cultural backgrounds, leading to incorrect judgments about Iranian communicative behavior. **Therefore**, intercultural analyses must be based on deep understanding of these themes to present a realistic and complete picture of language and communicative behavior in Iranian culture and to prevent misunderstandings. Such an approach is key to effective interaction in diverse cultural contexts.

Keywords

Context, culture, Language, Politeness, Ta'arof, Travelogue.

«مقاله پژوهشی»

تحلیل زبان ارتباطی ایرانیان در سفرنامه‌های خارجی: رویکردی مبتنی بر چارچوب نظری بیمن و بافت فرهنگی

خدیجه نورانی^{۱*}، بهمن زندی^۲ iD

چکیده

این پژوهش با اتکا بر چارچوب نظری بیمن و تأکید بر اهمیت تفسیر مبتنی بر بافت فرهنگی، به تحلیل زبان ارتباطی ایرانیان از منظر سفرنامه‌نویسان خارجی پرداخته است. روش‌شناسی این مطالعه، کیفی و بر اساس تحلیل محتوای موضوعی سفرنامه‌ها بود. در این راستا، ۳۰ سفرنامه خارجی ترجمه‌شده به فارسی از دوره صفویه تا پهلوی، از میان ۱۲۰ سفرنامه موجود با توجه به معیارهای تنوع زمانی، جغرافیایی و میزان توجه به کنش‌های زبانی انتخاب شدند. واحد تحلیل، جملات و پاراگراف‌هایی بود که به زبان گفتگوی ایرانیان اشاره داشتند. داده‌ها با استفاده از چک‌لیست ساختاریافته مبتنی بر چارچوب نظری بیمن جمع‌آوری و با روش کدگذاری مضاعف همراه با بازبینی هم‌تا تحلیل شدند تا اعتبار و پایایی نتایج تضمین شود. تحلیل داده‌ها نشان داد، زبان و رفتار ارتباطی ایرانیان در دو مقوله کلیدی «تقابل اندرونی/بیرونی» و «سلسله‌مراتب منزلت» و سه مفهوم «تعارف»، «احترام/مودب‌بودگی» و «زرنگی» قابل بررسی است. برخی سفرنامه‌نویسان با شناخت عمیق توانسته‌اند ابعاد فرهنگی و کارکردهای اجتماعی این رفتارها را به درستی بازتاب دهند، اما برخی دیگر به دلیل ناآشنایی با نظام‌های معنایی و طرحواره‌های فرهنگی برداشت‌هایی سطحی یا کلیشه‌ای ارائه کرده‌اند. نتایج پژوهش بر ضرورت رویکرد مبتنی بر بافت فرهنگی در تفسیر روایت‌های سفرنامه‌ای تأکید دارد و نشان می‌دهد بی‌توجهی به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی می‌تواند به برداشت‌های ناقص و دور از واقعیت درباره رفتارهای زبانی ایرانیان منجر شود. این مطالعه اهمیت فهم ساختارهای فرهنگی در تحلیل متون سفرنامه‌ای را برجسته می‌کند.

واژه‌های کلیدی

بافت، فرهنگ، زبان، تعارف، ادب، سفرنامه.

۱. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
۲. استاد گروه زبانشناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

نویسنده مسئول:

خدیجه نورانی

رایانامه: KH.noorani60@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۴

استناد به این مقاله:

نورانی، خدیجه؛ و زندی، بهمن (۱۴۰۴). تحلیل زبان ارتباطی ایرانیان در سفرنامه‌های خارجی: رویکردی مبتنی بر چارچوب نظری بیمن و بافت فرهنگی. فصلنامه زبان‌شناسی اجتماعی، ۸ (۳۲)، ۱-۱۸.

(DOI: [10.30473/il.2025.74841.1697](https://doi.org/10.30473/il.2025.74841.1697))

مقدمه

زبان، نه تنها ابزار انتقال پیام، بلکه بازتاب‌دهنده ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و شناختی هر جامعه است. در هر فرهنگ، قواعد نانوشته‌ای وجود دارد که تعیین می‌کند چه نوع گفتار و رفتاری در چه موقعیتی مناسب و پذیرفتنی است. این قواعد برای اعضای جامعه اغلب بدیهی و ناخودآگاه هستند و تنها زمانی که فرد با فرهنگ یا دیدگاهی خارجی مواجه می‌شود، به صورت برجسته و آشکار ظاهر می‌گردند (مقدم کیا، ۱۳۸۱: ۱۹). به همین دلیل، مطالعه زبان و رفتار ارتباطی از منظر تطبیقی و بین فرهنگی همواره یکی از محورهای اصلی پژوهش‌های زبان‌شناسی اجتماعی بوده است. از این نظر، روایت‌های ناظران خارجی، به ویژه سفرنامه‌نویسان، منبعی ارزشمند و در عین حال چالش برانگیز برای شناخت زبان ارتباطی ایرانیان محسوب می‌شود. زیرا سفرنامه‌نویسان معمولاً با پیش فرض‌ها و انتظارات فرهنگی خود به مشاهده می‌پردازند و این موضوع باعث می‌شود تفاوت‌ها و ویژگی‌های زبان و رفتار ارتباطی را سریع‌تر و برجسته‌تر ببینند. با این حال، نبود درک عمیق از زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی می‌تواند منجر به سوءبرداشت شود (هالیدی و حسن^۱، ۱۳۹۸؛ مالینوفسکی^۲، ۱۹۲۳). همان‌طور که هولمز و ویلسون^۳ (۲۰۲۲) نیز اشاره کرده‌اند، سوءتفاهم‌های ارتباطی هنگام مواجهه با فرهنگ‌های دیگر ناشی از تفاوت در فرضیات و انتظارات فرهنگی است که هر فرد بر اساس محیط فرهنگی خود به همراه می‌آورد.

همچنین پژوهش‌های مردم‌شناختی-زبانی نیز نشان داده‌اند زبان، به عنوان بازتاب‌دهنده ویژگی‌های ملی و فرهنگی هر ملت، نه تنها شیوه تفکر افراد را شکل می‌دهد بلکه فرایندهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه را نیز منعکس می‌کند و در شکل‌گیری جهان‌بینی و هویت ملی نقش سازنده‌ای دارد. واژگان، اصطلاحات ثابت و واحدهای معنایی زبان حامل بار فرهنگی مهمی هستند و تصویری زبانی خاصی از جهان را برای گویشوران ایجاد می‌کنند (سولوویووا و داویدووا^۴، ۲۰۲۱). در همین راستا، شریفیان (۲۰۱۴) ادعان دارد بسیاری از معانی و کنش‌های زبانی در فرهنگ ایرانی بر اساس طرحواره‌های فرهنگی مشترک شکل گرفته‌اند. این طرحواره‌ها در طول زمان با شکل‌دهی به تعاملات اجتماعی اعضای جامعه

را به هم پیوند داده‌اند. نمونه برجسته این موضوع، طرحواره فرهنگی «تعارف» است که نقش اساسی در ارتباطات روزمره فارسی‌زبانان، به ویژه در درخواست‌ها، پذیرش یا رد دعوت‌ها و دیگر تعاملات اجتماعی ایفا می‌کند. شریفیان بر این باور است که شناخت این طرحواره‌ها برای فهم دقیق رفتارهای ارتباطی ایرانیان ضروری است و در غیر این صورت، افراد غیرایرانی که با این زمینه فرهنگی آشنایی ندارند، در درک معانی و مقاصد ارتباطی دچار سردرگمی و سوءتفاهم خواهند شد. از این رو، توجه به فهم بافت فرهنگی جهت رمزگشایی از کنش‌های زبانی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

علیرغم تأکیده‌های فوق، مرور سفرنامه‌های مرتبط با زبان ارتباطی ایرانیان نشان می‌دهد، سفرنامه‌نویسان اغلب به این جنبه مهم به صورت عمیق و نظام‌مند ورود نکرده‌اند و بدون شناخت کافی از بافت فرهنگی و اجتماعی ایران، به ارائه برداشت‌هایی سطحی و کلیشه‌ای از زبان ارتباطی ایرانیان بسنده کرده‌اند. افزون بر این، بسیاری از پژوهش‌های پیشین نیز نشان می‌دهد بخش قابل توجهی از مطالعات درباره رفتارهای زبانی و ارتباطی ایرانیان مانند ادب، احترام، تعارف و زرنگی، بیشتر به نقل قضاوت‌های سفرنامه‌نویسان اکتفا کرده و کمتر به تحلیل ریشه‌های فرهنگی و ساختارهای ذهنی این رفتارها پرداخته‌اند. برای نمونه، جمال‌زاده (۱۳۴۵) صرفاً به بازگویی برداشت‌های سفرنامه‌نویسان محدود مانده و از واکاوی عمیق‌تر زمینه‌های فرهنگی خودداری کرده است. همچنین زند (۱۳۸۹) و فلاحی (۱۳۹۰) هرچند به محدودیت‌های تعمیم نظرات گروه غیرخودی اشاره داشته‌اند، اما از ارائه تحلیلی مبتنی بر بافت فرهنگی جامعه ایرانی بازمانده‌اند. لذا این کاستی‌ها، ضرورت انجام پژوهشی را برجسته می‌سازد که با تمرکز بر بافت فرهنگی، رفتارهای زبانی ایرانیان را از منظر سفرنامه‌نویسان به گونه‌ای عمیق و نظام‌مند تحلیل کند. زیرا تمرکز بر بافت فرهنگی نه تنها برای درک تفاوت‌های زبانی ایرانیان ضرورتی علمی است، بلکه می‌تواند به پیشگیری از سوءبرداشت‌ها و ارتقای فهم متقابل میان فرهنگی نیز کمک کند. بر این اساس، هدف پژوهش حاضر بررسی رفتار زبانی ایرانیان از منظر سفرنامه‌نویسان با تأکید بر مفاهیم بنیادین فرهنگ ایرانی، به ویژه «تقابل درون/بیرون» و «سلسله‌مراتب منزلت» در چارچوب نظری بیمن^۵ است.

1. Halliday & Hasan
2. Malinowski
3. Holmes & Wilson
4. Solovyova & Davidova

پیشینه پژوهش

مرور ادبیات پژوهشی نشان می‌دهد توجه به بافت فرهنگی برای فهم و تفسیر کنش‌های زبانی اهمیت اساسی دارد. برای نمونه، پژوهش داوری اردکانی و همکاران (۱۴۰۲) نشان می‌دهد تعارف در زبان فارسی به‌عنوان یک طرحواره فرهنگی، در نه موقعیت پرتکرار مانند آغاز دیدار، پذیرایی، درخواست، سپاسگزاری، همدلی، تمجید، داد و دهش، حضور و غیاب و پایان دیدار به‌کار می‌رود؛ هر کدام کارکردهای خاصی در حفظ روابط اجتماعی و تسهیل تعاملات روزمره دارند. این پژوهش با رویکرد مردم‌شناختی-زبانی و در چارچوب نظری کوتالکی (۱۹۸۷) تصویری واقع‌گرایانه از کارکردها، موقعیت‌ها و ساختارهای زبانی تعارف ارائه داده است. یافته‌های این پژوهشگران نشان می‌دهد تعارفات عمدتاً بر احترام، تواضع و صمیمیت استوار است، هرچند گاهی با اهدافی مانند منفعت‌جویی نیز مطرح می‌شود که کمتر در مراودات روزمره دیده می‌شود. همچنین تعارفات لزوماً غیرواقعی نیستند و میزان رضایت یا نارضایتی طرفین به موقعیت بستگی دارد. پاسخ به تعارف معمولاً با افزایش شدت یا طول بیان همراه است که تعارف را به نوعی زبان‌ورزی عاطفی تبدیل می‌کند. محسنیان‌راد (۱۳۸۷) نیز با توجه به بافت فرهنگی جامعه ایران و مفاهیمی چون تقابل اندرونی/بیرونی، سلسله‌مراتب منزلت و مصلحت سکوت، ضرب‌المثل‌های فارسی را تحلیل و نشان داده راهبردهایی همچون سکوت، صراحت و تملق‌گویی بسته به موقعیت، معانی و کاربردهای متنوعی در فرهنگ ایرانی دارند. زورن فایکا^۱ (۱۳۹۵) هم در پژوهش خود بیان کرده که تعارف به‌عنوان بخشی مرکزی و روزمره از زندگی ایرانیان، تنظیم‌کننده کل روابط اجتماعی است و معمولاً برای حفظ رابطه میان گوینده و مخاطب به کار می‌رود.

از سوی دیگر، پژوهش‌ها در سایر زبان‌ها نیز به‌روشنی نشان داده‌اند که تفاوت‌های فرهنگی تأثیر عمیقی بر درک و تفسیر رفتارهای زبانی دارند. اسادوف^۲ (۲۰۲۵) متذکر است که افعال گفتاری پیشگیرانه در فرهنگ‌های جمع‌گرا مانند ژاپن و کره غالباً غیرمستقیم و محترمانه هستند، در حالی که در فرهنگ‌های غربی مستقیم‌تر و با کاربرد ادب بیشتر همراه‌اند. هندریانی و همکاران^۳ (۲۰۲۵) به تفاوت راهبردهای

ادب در فرهنگ‌های آسیایی (بیان غیرمستقیم و احترام به سلسله‌مراتب)، اروپایی (صراحت و طنز) و آفریقایی (داستان‌گویی برای انسجام گروهی) اشاره کرده‌اند. لیو و همکاران^۴ (۲۰۲۵) نیز نتیجه گرفته‌اند که در فرهنگ‌های جمع‌گرا و دارای فاصله قدرت بالا، ادب در درخواست‌ها و رد درخواست‌ها با احتیاط و احترام بیشتری بیان می‌شود، در حالی که در فرهنگ‌های فردگرا و با فاصله قدرت پایین، صراحت بیشتری دیده می‌شود. مطالعه حسن^۵ (۲۰۲۴) نیز با تمرکز بر نقش پراگماتیک افعال گفتاری در ارتباطات میان فرهنگی نشان می‌دهد که شیوه بیان و تفسیر افعال گفتاری مانند درخواست، عذرخواهی، تحسین و دستور، به شدت تحت تأثیر هنجارها و ارزش‌های فرهنگی هر جامعه است. مقایسه فرهنگ‌های آمریکایی و بریتانیایی نشان می‌دهد که آمریکایی‌ها اغلب افعال گفتاری را به صورت صریح و مستقیم بیان می‌کنند، در حالی که بریتانیایی‌ها گرایش بیشتری به بیان غیرصریح دارند. به ویژه در مورد تحسین، نحوه ابراز آن در هر فرهنگ متفاوت است و ممکن است در یک فرهنگ نشانه صمیمیت و قدردانی باشد، اما در فرهنگ دیگر با احتیاط و بیان غیرصریح بیان شود تا از تهدید به وجهه فرد مقابل جلوگیری شود. قربانوا و عمروا^۶ (۲۰۲۴) نیز تأکید می‌کنند که در فرهنگ‌های انگلیسی‌زبان صراحت نشانه صداقت است، اما در فرهنگ‌های آسیایی حفظ هماهنگی اجتماعی و زبان غیرمستقیم نشان ادب است. شن و همکاران^۷ (۲۰۲۴)، تفاوت‌هایی در نوبت‌دهی و روایت داستان‌ها میان فرهنگ‌های غربی و مدیرانه‌ای/آمریکای لاتین را شرح داده‌اند. وانگ^۸ (۲۰۲۴) زبان ادب را بازتاب ارزش‌ها و ساختارهای فرهنگی دانسته و تفاوت ضمائر محترمانه و ساختارهای غیرمستقیم در چینی و ژاپنی نسبت به انگلیسی را بررسی کرده است. یاکوچونیته^۹ (۲۰۲۰) ادب را پدیده‌ای جهانی می‌داند که شیوه بروز آن از فرهنگی به فرهنگ دیگر متفاوت است و بدون توجه به زمینه، تفسیر رفتارهای زبانی ممکن است نادرست باشد. کمه‌خوش و لارینا^{۱۰} (۲۰۲۰) نیز نشان داده‌اند که ادب در هر فرهنگ بر مبنای ارزش‌های خاص خود تعریف می‌شود؛ برای مثال، در

4. Liu & et al

5. Hussan

6. Qurbonova & Umarova

7. Shen & et al

8. Wang

9. Jakučionytė

10. Kamehkhosh & Larina

1. Faika

2. Asadov

3. Handriani & et al

فرهنگ بریتانیایی حریم خصوصی و برابری و در فرهنگ ایرانی نزدیکی و سلسله‌مراتب اهمیت دارد. مون و همکاران^۱ (۲۰۱۹) هم دریافتند جایگاه اجتماعی مخاطب در فرهنگ کره‌ای تأثیر بیشتری بر کاربرد ادب دارد تا در فرهنگ بریتانیایی. پالکرا^۲ (۲۰۱۹) نیز بیان می‌کند که ادب زبانی و عبارات احوالپرسی بازتاب فرهنگ و ذهنیت هر ملت است و تفاوت‌ها می‌تواند به سوءتفاهم میان فرهنگی منجر شود. عیدیزاده و همکاران (۲۰۱۴) نیز تفاوت‌های راهبردهای پایان گفتگو در فارسی و انگلیسی را مقایسه و کاربرد بیشتر عبارت‌های پیش‌پایانی برای اختتام گفتگو را در زبان فارسی برجسته کرده‌اند.

چارچوب نظری

هر جامعه‌ای با توجه به فرهنگ خود، دارای الگوهای بنیادی است که آحاد آن جامعه را به تشخیص رفتار زبانی مناسب هدایت می‌کند، زیرا این الگوها انگاره‌های شناختی فراهم می‌آورند که به تعریف و تعیین این‌که چه چیزی عادی و قابل انتظار است، کمک می‌کنند (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۳). جامعه ایران نیز مانند سایر جوامع، چنین الگوهایی دارد.

الگوی اول، تقابل حوزه درون و بیرون است که به‌عنوان یکی از ویژگی‌های ذهنی-روانشناختی زندگی اجتماعی ایرانیان، دوگانه بنیادی به شمار می‌رود (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۲۰). این الگو برای رمزگشایی از بافت تعاملی و زبانی ایرانی بسیار اهمیت دارد. از نظر بیمن، حوزه اندرون فضایی امن، خصوصی و دور از دسترس اغیار است؛ جایی برای صمیمیت، پیش‌بینی‌پذیری، بیان آزاد، اشتراک عقاید و عواطف و رفتار بدون احتیاط همراه با تبعیت از «موازین اخلاقی حاکم بر گروه» (بیمن، ۱۳۸۱: ۱۰۹ و ۱۱۲). در مقابل، بیرون یا ظاهر حوزه‌ای برای احتیاط و حفظ خود در برابر دیگری است؛ فضایی برای تضمین خویشنداری، کنترل احساسات و عقاید راستین فرد و عرصه‌ای برای رعایت آداب، گفتار و کرداری سنجیده و کنترل‌شده، با تبعیت از «موازین اخلاقی حاکم بر تعامل در بافت شبکه» (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۵).

الگوی دوم نیز مربوط به درک افتراق‌یافتگی سلسله‌مراتب منزلت افراد و رعایت حقوق و تعهدات مرتبط با آن است که ریشه در نسبی بودن منزلت افراد با توجه به تغییر بافت اجتماعی دارد (بیمن، ۱۳۸۱: ۱۱ و ۳۶). در این

الگو منزلت افراد از بالاترین تا پایین‌ترین سطح قابل تعریف است و رعایت آن آیین‌های خاص خود را دارد (بیمن، ۱۳۸۱: ۹۲). همچنین در مقابل این روابط سلسله‌مراتبی، پیوندهای ناشی از رابطه برابری و صمیمیت نیز وجود دارد که در آن افراد برای پیش‌بینی نیازهای یکدیگر پیش‌دستی کرده و دیگر درخواست، خدمت، قدردانی، مساعدت و پاداش معنای خاصی ندارند (بیمن، ۱۳۸۱: ۲۹۶). با این حال، در هر دو نوع رابطه (برابری و نابرابری منزلتی) داد و ستد براساس موازینی انجام می‌شود که از بررسی و درک منزلت طرفین ناشی است. این بررسی به فرد اجازه می‌دهد موازین مربوط به زیرنظام اخلاقی فرادستی (ریشه در اخلاق و بزرگواری) یا زیرنظام اخلاقی فرودستی (ریشه در اطاعت، حق‌شناسی و احترام) را انتخاب کند. تنها با درک چنین چارچوبی است که معانی واژه‌ها و اعمالی مانند مرحمت، لطف، پاداش و اوامر فرادستی برای فرودستی و همچنین خدمت، استدعا، احترام و حق‌شناسی فرودستی برای فرادستی به درستی رمزگشایی می‌شوند (بیمن، ۱۳۸۱: ۸۴).

بیمن همچنین توضیح می‌دهد که بافت تعامل به دلیل تغییر عواملی چون تعداد افراد، مقاصد و پیام‌ها، همانند زبان، قابل چانه‌زنی، نفوذپذیر و سیال است (همان: ۲۳) و هر لحظه ممکن است جهت‌گیری‌های متفاوتی پیش‌روی کنشگران قرار گیرد. بنابراین، این موضوع زبردستی افراد را طلب می‌کند تا به عناصر بافت توجه کنند و آن‌ها را به‌درستی تفسیر نمایند. بر این اساس، مبنای سنجش زبردستی فرد توانایی او در تشخیص و درک نتایج و پیامدهای بافت‌های متنوع است که در آن حضور دارد (بیمن، ۱۳۸۱: ۱۰۱). سازوکارهای کنشی این چارچوب شامل سه مؤلفه است: زبردستی ارتباطی (توانایی تشخیص و تطبیق رفتار زبانی با منزلت طرف مقابل)، چانه‌زنی نمادین (بازتعریف روابط قدرت از طریق بازسازی بافت) و مدیریت انتظارات (پیش‌بینی و پاسخگویی به نیازهای طرف مقابل).

با توجه به آنچه گفته شد، دو حوزه مفهومی «تقابل درون و بیرون» و «سلسله‌مراتب منزلت» به‌عنوان الگوهای بنیادین جامعه ایرانی، ساختاری ساده اما امکانات گسترده‌ای برای کنش‌های زبانی فراهم می‌کنند و اصول ارتباطی لازم برای مواجهه با پیشامدها و رویدادهای احتمالی را ایجاد می‌نمایند. این الگوها راهنمای کسانی‌اند که با به‌کارگیری راهبردهای ارتباطی، در پی کنترل، تغییر جهت یا قاعده‌مند کردن تعاملات هستند (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۴ و ۱۱۱).

راهبردهایی همچون تعارف، احترام و ادب که رعایت به موقع آن‌ها، کنشگر زرنگ در بافت فرهنگی ایران را با توجه به دو قطب الف و ب متمایز می‌کند. برای ارائه دقیق‌تر

مباحث فوق، تعاریف مقولات و راهبردها، نشانگرهای مربوط به آن‌ها و دو قطب قابل تصور در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. چارچوب نظری بیمن

مقوله اصلی	تعریف عملیاتی	نشانگرها	مثال زبانی یا رفتاری
سلسله مراتب منزلت	توجه به موقعیت نسبی اجتماعی و بازتاب آن در رفتارهای زبانی و غیرزبانی.	استفاده از افعال امری، واژگان احترام‌آمیز/دستوردهنده	مرحمت کنید، استدعا دارم
تقابل اندرونی/بیرونی	تمایز بین صمیمیت/گشودگی (درون) و احتیاط/ادب (بیرون) در تعاملات اجتماعی	کاربرد ضمائر دوم شخص/جمع، زبان غیررسمی/رسمی	تو به جای شما، بیا به جای تشریف بیاورید
تعارف	کاربرد آیین زبانی برای حفظ احترام و رعایت منزلت طرف مقابل	جایگزینی عبارتهای فعلی، ضمائر و واژگان با توجه به بافت	قربان شما، اختیار دارید
احترام/ادب	رعایت هنجارهای رفتاری و زبانی برای تأیید شخصیت و منزلت دیگران	انتخاب صورت‌های خطابی مناسب، استفاده از ضمائر و افعال مودبانه	لطفاً، بفرمایید
زرنگی	توانایی تشخیص موقعیت و استفاده خلاقانه از زبان برای رسیدن به هدف	استفاده مقتضی از تعارف، احترام، صراحت یا کتمانگری	تغییر لحن یا واژگان بسته به مخاطب و بافت مربوطه

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش با رویکرد کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی سفرنامه‌ها انجام شد. جامعه پژوهش^۱ شامل ۱۲۰ سفرنامه خارجی ترجمه‌شده به فارسی از دوره صفویه تا پهلوی بود (بر اساس فهرست کتاب «پخته شود خامی» دانش‌پژوه، ۱۳۸۰). پس از مطالعه مقدماتی و با توجه به معیارهایی مانند تنوع زمانی، جغرافیایی و میزان توجه به کنش‌های زبانی، ۳۰ سفرنامه که بیشترین نمونه‌های زبان‌گفتگوی ایرانیان را داشتند، به عنوان نمونه انتخاب شدند. واحد تحلیل در روش تحلیل محتوای کیفی، زبان گفتگوی ایرانیان بود و واحد ثبت، جملات و پاراگراف‌هایی که به این زبان اشاره داشتند. سطح تحلیل عمدتاً در سطح جمله و پاراگراف انجام شد. برای تحلیل داده‌ها، دو مقوله اصلی «تقابل اندرونی/بیرونی» و «سلسله‌مراتب منزلت» و سه مقوله فرعی «تعارف»، «احترام/مودب‌بودگی (ادب)» و «زرنگی» به عنوان چارچوب تحلیل تعریف شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، چک‌لیست ساختاریافته‌ای بود که بر اساس چارچوب نظری بیمن طراحی شده و در جدول شماره ۱ ارائه شده است. روش تحلیل، کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای موضوعی بود. به منظور افزایش اعتبار و پایایی تحلیل، از کدگذاری مضاعف و بازبینی هم‌تأیید استفاده شد.

یافته‌های پژوهشی

یافته‌های پژوهش، حاصل تحلیل محتوای سفرنامه‌ها، در جدول (۲) به شرح زیر ارائه شده است.

جدول ۲. یافته‌های پژوهش پیرامون زبان گفتگوی ایرانیان در سفرنامه

مقوله	نام سفرنامه‌نویس	شماره صفحه
تعارف	شاردن ^۲ (ج ۲)	90
تعارف	شاردن	90 و 89
تعارف	ویشارد ^۳	189
تعارف	هلمز ^۴	161
تعارف	پولاک ^۵	21، 22 و 196
تعارف	رایت ^۶	45، 59 و 187
تعارف	کارری ^۷	141
تعارف	بن‌تان ^۸	87
تعارف	اولتاریوس ^۹ (ج ۱)	386 و 419، 418
تعارف	فرانکلین (نقل از هالینگبری ^{۱۰})	51
تعارف	رایس ^{۱۱}	101

2. Chardin
3. Chardin
4. Helmes
5. Pollak
6. Wright
7. Careri
8. Bontemps
9. Olearius
10. Hollingbery
11. Rice

۱. فهرست سفرنامه‌های نمونه در منابع پایانی آمده است.

در ادامه، شواهد برگرفته از محتوای سفرنامه‌ها ارائه می‌شود که هر یک از مفاهیم کلیدی رفتار زبانی ایرانیان را از منظر ناظران خارجی به‌صورت عینی و مستند نشان می‌دهد.

شاهد مربوط به مفهوم تقابل اندرون/بیرون

شاهد ۱: زندگی و معاشرت ایرانی‌ها با یکدیگر، صرف‌نظر از موقعیت و شرایط طرفین، عمدتاً در قالب تبادل تعارفات اغراق‌آمیز خلاصه می‌شود. از سوی دیگر، به دلیل عادت دیرینه به انقیاد و اطاعت از فاتحان مختلف در طول تاریخ، ایرانیان به توداری و احتیاط کامل خو گرفته‌اند و همواره می‌کوشند افکار و اندیشه‌های خود را از یکدیگر پنهان کنند. به‌راحتی می‌توان دریافت که وقتی وارد «اندرون» خانه‌شان می‌شوند، تنها در آنجاست که خود را آزاد و از هر گزندی مصون احساس می‌کنند و حال و خوی طبیعی خود را بازیابند؛ در این فضا دیگر نیازی به تغییر پندار یا گفتار خود نمی‌بینند (سرنا ۱۳۶۲: ۱۱۱).

شاهد مربوط به مفهوم افتراق‌یافتگی منزلت

شاهد ۲: شرط موفقیت در جلب نظر افراد در این نوع برخوردها و معاشرت‌ها، آگاهی از نحوه رفتار و انجام تعارفات است؛ امری که ایرانیان پیش از شروع گفتگو بر آن تأکید دارند. انجام این تعارفات نسبت به افراد مختلف متفاوت است و هر کس موظف است رفتار خود را متناسب با جایگاه و عنوان طرف مقابل تنظیم کند. از سوی دیگر، ابراز ادب و احترام به میزبان نباید بیش از حد شایسته او باشد، زیرا در این صورت ممکن است باعث خودبزرگ‌بینی میزبان و تحقیر مهمان تازه‌وارد شود و از شأن او نزد میزبان بکاهد (ویلز، ۱۳۶۸: ۴۴).

شواهد مربوط به مفهوم تعارف

شاهد ۳: ایرانیان به آداب‌دانی شهرت دارند و از آغاز جوانی به‌آسانی با این آداب آشنا می‌شوند. در حکومتی که تحت سلطه آن زندگی می‌کنند، مراتب مقام چنان روشن است که حتی پایین‌ترین افراد نیز از جایگاه خود و آداب مرتبط با آن آگاه‌اند. جوانان خانواده، به‌ویژه در دوره آموزشی، اصطلاحات و عبارات رایج جامعه را می‌آموزند. آموزگاران از همان ابتدا شیوه‌های سلام گفتن و تعارف کردن مناسب با افراد بالادست و پایین‌دست را به شاگردان آموزش می‌دهند. همچنین به شاگردان یاد می‌دهند که هنگام ورود به

مقوله	نام سفرنامه‌نویس	شماره صفحه
تعارف	ویلسن ^۱	168
تعارف	دالمانی ^۲	1052, 238, 117 و 1054
تعارف	سرنا ^۳	111 و 72, 50
تعارف	ویلز ^۴	347 و 44
تعارف	دوراند ^۵	195
تعارف	گوبینو ^۶	318 و 317
تعارف	نیدرمایر ^۷	141 و 140
تعارف	دوکوتزیوئه ^۸	296 و 278, 277
تعارف	بایندر ^۹	81
تعارف	بروگش ^{۱۰}	133, 134 و 126, 49
تعارف	موریه ^{۱۱} (ج ۱)	313, 314 و 113, 82
تعارف	اسمیت ^{۱۲}	257 و 151
تعارف	وامبری ^{۱۳}	293 و 292
احترام/ادب	بروگش	198 و 127
احترام/ادب	دیلافوا ^{۱۴}	50, 162, 49
احترام/ادب	دروویل ^{۱۵}	40
احترام/ادب	گروته ^{۱۶}	142
احترام/ادب	شاردن (ج ۱)	278 و 36
احترام/ادب	ویشارد	190 و 160
احترام/ادب	موریه	313/314
احترام/ادب	شاردن (ج ۲)	191
احترام/ادب	ویلز	45
احترام/ادب	کازاما ^{۱۷}	39
احترام/ادب	گوبینو	318
زرنگی	لینتن ^{۱۸}	233
زرنگی	اسپاروی ^{۱۹}	71
زرنگی	سرنا	1877, 108
زرنگی	گوبینو	282 و 99
زرنگی	داگلاس ^{۲۰}	93

1. Wilson
2. Allemagne
3. Serna
4. Wills
5. Durand
6. Gobineau
7. Niedermayer
8. Kotzebue
9. Binder
10. Brugsch
11. Morier
12. Smith
13. Vambery
14. Dieulafoy
15. Drouville
16. Grothe
17. Kazama
18. Litten
19. Asprawi
20. Douglas

«مجلس» کجا بنشینند و نسبت به چه کسانی تقدم داشته باشند. بیشترین ارزش را نیز به همین دانش می‌دهند (موریه، ۱۳۸۵: ۳۱۳-۳۱۴).

شاهد ۴: در نامه‌نگاری، استفاده از عناوین و کلمات پرطمطراق رایج است. جالب آن‌که هیچ‌کس از این همه عبارات اغراق‌آمیز و افراطی اظهار نارضایتی یا خستگی نمی‌کند. شاید بسیاری از این عبارات بی‌معنی باشند، اما جایگاه خود را در روابط اجتماعی ایران حفظ کرده‌اند. این واژه‌ها آن‌قدر در مناسبات تجاری، سیاسی و اجتماعی جا افتاده‌اند که خواننده به سرعت از آن‌ها عبور می‌کند. با وجود این، حضورشان در مکاتبات ضروری است، هرچند نسبت به آن‌ها بی‌اعتنایی نیز می‌شود (ویشارد، ۱۳۶۳: ۱۸۹).

شاهد ۵: گفتگوهایی که در آنجا انجام می‌شد، سراسر تعارف و مبالغه بود؛ ایرانی‌ها واقعاً در این زمینه استادند و عادت دارند هنگام مواجهه با یکدیگر یا با غریبه‌ها، به‌طور اغراق‌آمیز از یکدیگر تعریف و تمجید کنند و سپس تعارفات بی‌جا و غیرواقعی به کار برند. تعارف کردن و سخن گفتن هنر ایرانی‌هاست و اگر کسی این هنر را نداند، او را فردی ساده‌ لوح و ترسو می‌دانند. سه واژه‌ای که ایرانی‌ها زیاد به کار می‌برند، بدون اینکه الزاماً به آن‌ها اعتقاد داشته باشند، «بله»، «چشم» و «فردا» است؛ «بله» می‌گویند بی‌آنکه الزاماً پاسخ مثبت داده باشند، «چشم» می‌گویند بی‌آنکه دستوری را اجرا کنند و «فردا» را صرفاً برای طفره رفتن به کار می‌برند (بروگش، ۱۳۶۸: ۱۲۶).

شاهد ۶: در کل، همه شرقی‌ها اهل تعارف و اغراق‌گویی هستند. در ابراز دوستی و برخوردهای روزمره، بیش از حد معمول تظاهر به دوستی، تعارف، تعظیم و تکریم تا حد چاپلوسی می‌کنند و غالباً اهل غلو و مبالغه‌اند (ویلز، ۱۳۶۸: ۳۴۷).

شاهد ۷: باید توجه داشت که مردم ایران به طور کلی اهل تعارف و مجامله‌اند و اگر هم به نوشته‌های نویسنده‌ای اعتراض داشته باشند، هرگز در حضور او ایراد و انتقاد خود را بیان نمی‌کنند (ویلزن ۱۳۴۷: ۱۶۸).

شواهد مربوط به مفهوم احترام و ادب

شاهد ۸: می‌توان خدمتکار جوان را با ضمیر «تو» خطاب کرد، اما ادب اقتضا می‌کند که افراد دیگر را «شما» بنامند و هنگام صحبت درباره افراد مهم، معمولاً از سوم شخص جمع یعنی «ایشان» استفاده شود. ذکر القاب و عناوین هیچ‌گاه

فراموش نمی‌شود و در موارد نامطمئن ترجیح می‌دهند افراد ناشناس را «آقا» یا «سرکار» خطاب کنند. حتی در گفتگو با افراد محترم، به‌جای واژه «گفتن» باید از «فرمودن» استفاده کرد و به‌جای «من» نیز «بنده» به کار می‌رود (بروگش، ۱۳۶۸: ۱۲۷).

شاهد ۹: حتی در معاشرت میان افراد عادی با بزرگ‌ترها یا افراد متشخص، گرایش زیادی به ابراز تواضع و فروتنی وجود دارد. هنگام ملاقات با این افراد، از جای خود برمی‌خیزند، پاها را جفت می‌کنند، دست چپ را روی سینه می‌گذارند و با خم کردن سر به جانب چپ، تواضع نشان می‌دهند. فرد عالی‌مقام نیز با تکان دادن آهسته سر پاسخ سلام را می‌دهد. هنگام ایستادن در مقابل افراد عالی‌مقام، باید صاف و بی‌حرکت ایستاد و دست راست را روی دست چپ گذاشت و تا حد ممکن پاها را بی‌حرکت و جفت نگه داشت و با صدای آهسته صحبت کرد و فاصله معینی را حفظ نمود. نشستن، سخن گفتن و خندیدن بدون اجازه بی‌نزاکتی محسوب می‌شود و اگر کسی بخواهد حرفی بزند، معمولاً سخن خود را با جمله «اجازه می‌فرمایید» آغاز می‌کند (بروگش، ۱۳۶۸: ۱۲۷).

شاهد ۱۰: برخی اصطلاحات و جملاتی که از نظر ایرانیان بسیار محترمانه است و به‌وفور به کار می‌رود، قابل ترجمه به انگلیسی نیست. مثلاً پیش خدمتی که برای انجام کاری به خانه همسایه می‌رود، هرگز نمی‌پرسد «آیا آقای فلانی خانه است؟» بلکه مؤدبانه می‌پرسد: «آیا جناب آقای فلانی تشریف دارند؟» اگر پاسخ مثبت باشد، پیش از رساندن پیام به صاحبخانه می‌گوید: «آقا سلام مخصوص به شما رسانده‌اند و به نوکر شما فرمودند که به عرض برسانم.» حتی در صحبت با نوکرها نیز ادای کلمات و جملات متفاوت است، مثلاً از نوکر می‌پرسند: «دماغت چاق است؟» یعنی حالش خوب است و او می‌داند که با ادب و مهربانی با او رفتار شده است. در برخورد با یک مقام عالی‌رتبه نیز باید گفت: «ان شاء الله وجود مبارک جنابعالی در کمال صحت و عافیت باشد» (ویشارد، ۱۳۶۳: ۱۶۰).

شاهد ۱۱: در این کشور، اگر مخاطب محترم باشد، هنگام مکالمه به‌جای ضمیر مفرد «تو»، او را با ضمیر جمع «شما» خطاب می‌کنند و خود را به‌جای «من»، «بنده» می‌نامند. هرگاه شأن طرف مقابل بالاتر باشد، از عباراتی چون «سرکار»، «شما» یا «جنابعالی» استفاده می‌شود (ویلز، ۱۳۶۸: ۴۵).

شواهد مربوط به مفهوم زرنگی

شاهد ۱۲: با وجود شهرت ایرانیان به آداب‌دانی، مطمئن بودم که در این کشور موفق نخواهم شد به‌خوبی از عهده این کار برآیم (گوینو، ۱۸۸۲: ۹۹).

شاهد ۱۳: حضور مهاجمان مختلف در تاریخ ایران، تأثیری بر شخصیت ایرانیان گذاشته است؛ به‌گونه‌ای که آن‌ها را در زرنگی، فراست، طفره رفتن و به‌اصطلاح «خود را به کوچه علی‌چپ زدن» سرآمد کرده است. تا جایی که شناخت آن‌ها کاری بس دشوار است. برای توضیح این مطلب، مثالی می‌آورم: روزی از یکی از مقامات اداری شنیدم که می‌گفت: «در ایران ۵۷ نوع بله وجود دارد.» این البته طنز است، اما طنزی که در جان آن حقیقتی نهفته است (داگلاس، ۱۳۷۷: ۹۳).

شاهد ۱۴: گمان نمی‌کنم هیچ ملتی مانند ایرانیان برای دلالت شایستگی داشته باشد؛ زیرا دلالت باید زرنگ، موقعیت‌شناس، خوش‌صحت، متملق، متقلب، صبور و تا حدی روان‌شناس باشد و همه این صفات در ایرانیان جمع است (گوینو، ۱۸۸۲: ۲۸۲).

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به تحلیل محتوای سفرنامه‌ها، یافته‌ها نشان می‌دهد زبان و رفتار ارتباطی ایرانیان از منظر ناظران خارجی عمدتاً در دو محور کلیدی، یعنی تقابل عرصه اندرونی/بیرونی و سلسله‌مراتب منزلت و سه مفهوم برآمده از آن‌ها، یعنی تعارف، احترام و ادب و زرنگی، قابل بررسی می‌باشد که در ادامه هر یک به تفکیک مورد توجه قرار گرفته‌اند.

تقابل عرصه درون/بیرون و سلسله‌مراتب منزلت

تمایز میان عرصه اندرونی و بیرونی یکی از شاخص‌ترین وجوه ساختاری و هویتی فرهنگ ایرانی است که نه تنها در معماری و سازمان فضایی خانه‌ها، بلکه در سبک‌های ارتباطی و الگوهای رفتاری نیز به‌وضوح انعکاس یافته است. سفرنامه‌نویسانی که با دقت و تیزبینی به جامعه ایرانی نگریسته‌اند، به اهمیت و کارکرد این تقسیم‌بندی پی برده‌اند. برای نمونه، سرنا (۱۳۶۲: ۱۱۱) تصریح می‌کند که ایرانیان صرفاً در فضای خصوصی خانه، یعنی عرصه اندرونی، چهره حقیقی و بی‌پیرایه خود را آشکار می‌سازند و در عرصه بیرونی، همواره با احتیاط، ملاحظه و سنجیدگی رفتار می‌کنند. او این تمایز را عاملی مؤثر بر زبان و رفتار اجتماعی ایرانیان می‌داند

و با اشاره به رواج کتمان و خودسانسوری، عرصه اندرونی را محیطی امن و مصون از فشارهای بیرونی معرفی می‌کند؛ جایی که فرد می‌تواند بدون دغدغه و نگرانی از قضاوت اجتماعی، خود واقعی‌اش را بروز دهد. این نگرش در سفرنامه ویلسن (۱۳۴۷: ۱۶۸) نیز به چشم می‌خورد؛ وی می‌نویسد که مردم ایران به طور کلی اهل تعارف و مجامله‌اند و حتی اگر به نوشته‌های نویسندگانی اعتراض داشته باشند، هرگز در حضور او ایراد و انتقاد خود را بیان نمی‌کنند. همچنین، فرانکلین به نقل از هالینگبری (۱۳۵۸: ۴۸) اذعان دارد که آزادی بیان برای ایرانیان کاملاً ناآشنا است و ضرب‌المثل «دیوار گوش دارد» در زبان همه رایج است. وامبری (۱۳۷۲: ۲۹۷) نیز می‌نویسد که یک نفر شرقی با نقاب به دنیا می‌آید و با نقاب از دنیا می‌رود.

توصیفات فوق نشان می‌دهد که ناظران خارجی، هرچند به درستی به مرزبندی فرهنگی میان عرصه‌های اندرونی و بیرونی توجه کرده‌اند، اما به دلیل ناآشنایی با زمینه‌های فرهنگی و نظام معنایی زبان، گاه این رفتارها را به دورویی یا پنهان‌کاری تقلیل داده‌اند. چارچوب نظری بیمن (۱۳۸۱) تحلیلی عمیق و ساختاری در این زمینه ارائه می‌دهد. از دیدگاه او، عرصه اندرونی در فرهنگ ایرانی به مثابه فضایی خصوصی و امن تعریف می‌شود که فرد ایرانی در آن از قید و بند ملاحظات اجتماعی و خودسانسوری رهاست و می‌تواند مطابق با موازین گروه خودی، صمیمیت، شفافیت و صداقت بیشتری نشان دهد (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۴ و ۱۱۲). در مقابل، عرصه بیرونی عرصه‌ای است که فرد برای حفظ امنیت روانی و اجتماعی خود، ناگزیر به اتخاذ رفتارهای سنجیده، محتاطانه و مبتنی بر حفظ ظاهر است (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۴). بنابراین با توجه به قواعد تعاملی در شبکه الف (خودی) یا ب (دیگری) این کنش‌های زبانی و رفتاری امر طبیعی است. بیمن ریشه این تمایز را در تاریخ اجتماعی ایران، تجربه‌های مکرر سلطه و بی‌اعتمادی به بیگانگان می‌داند و معتقد است که این تفاوت رفتاری نه نشانه دورویی، بلکه راهبردی فرهنگی برای بقا و حفظ انسجام اجتماعی است (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۵). این تفاوت رفتاری تنها در گفتار بلکه در تمامی کنش‌های اجتماعی و حتی در نظام معماری و سازمان فضایی خانه‌های ایرانی نیز بازتاب یافته است (بیمن، ۱۳۸۱: ۱۰۹).

همسو با دیدگاه بیمن، طباطبایی (۱۳۷۳) نیز ریشه این تقابل را در تحولات تاریخی و فرهنگی ایران می‌داند و تأکید می‌کند که شکاف میان آنچه در فضای عمومی نمایش داده

می‌شود و آنچه در فضای خصوصی وجود دارد، تأثیر عمیقی بر زبان و رفتار اجتماعی ایرانیان گذاشته است. همچنین، محسنیان‌راد (۱۳۸۷) معتقد است که انتخاب فرد ایرانی در طیف ظاهر-باطن، تعیین‌کننده میزان خودسانسوری، نقش‌آفرینی و پنهان‌سازی نیت است و اجتماع خصوصی، به ویژه خانواده، جایگاه بروز باطن و احساسات واقعی فرد محسوب می‌شود. بنابراین، فهم دقیق کنش‌های گفتاری در فرهنگ ایرانی مستلزم توجه به این دو عرصه و تفاوت‌های بنیادین آن‌هاست که در چارچوب نظری بیمن به درستی تبیین شده است.

از سوی دیگر، مفهوم سلسله‌مراتب منزلت در فرهنگ ایرانی نیز از جایگاهی بنیادین برخوردار است و نقشی تعیین‌کننده در شکل‌دهی به زبان و رفتار ارتباطی افراد ایفا می‌کند. بسیاری از سفرنامه‌نویسان غربی، از جمله ویلز (۱۳۶۸: ۴۴)، به دقت به این ویژگی اشاره کرده‌اند و تصریح داشته‌اند که هر فرد ایرانی رفتار خود را متناسب با جایگاه و عنوان اجتماعی طرف مقابل تنظیم می‌کند. با این حال، ویلز در بخش‌هایی از سفرنامه خود، این رفتارها را به ادب اغراق‌آمیز تعبیر کرده و حتی آن را تا حد تملق تنزل داده است (ویلز، ۱۳۶۸: ۳۴۷). در واقع، این نوع برداشت‌های متناقض عمدتاً ناشی از تفاوت نظام‌های ارزشی و عدم آشنایی با زمینه‌های فرهنگی و نظام زبانی ایرانی است؛ به این معنا که اگرچه حساسیت ایرانیان به منزلت اجتماعی به‌درستی مشاهده شده، اما تفسیر این رفتارها به‌عنوان تملق یا ریاکاری، بیانگر فهم سطحی و نادیده گرفتن کارکرد واقعی و اجتماعی زبان ارتباطی ایرانی توسط آن‌هاست.

در این راستا، بیمن (بیمن، ۱۳۸۱: ۳۶) توضیح می‌دهد که سلسله‌مراتب منزلت و رعایت تعهدات مرتبط با آن در فرهنگ ایرانی، نه تنها نمادی اجتماعی بلکه چارچوبی بنیادین برای تنظیم تعاملات انسانی است این نظام سلسله‌مراتبی چارچوبی اخلاقی و رفتاری فراهم می‌کند که افراد را قادر می‌سازد ضمن حفظ ساختار اجتماعی، رفتار مناسبی اتخاذ کنند. رفتار مناسب در این چارچوب به معنای به‌کارگیری دقیق واژگان، عناوین رسمی، افعال مؤدبانه و حتی نشانه‌های غیرکلامی مانند رعایت فاصله و نحوه ایستادن متناسب با منزلت نسبی طرف مقابل است (بیمن، ۱۳۸۱: ۸۴). بنابراین، آنچه ویلز به‌عنوان «احترام اغراق‌آمیز» تعبیر کرده است، در واقع بخشی از نظام پیچیده و معنادار ارتباطی ایرانی است که برای تأیید منزلت طرف مقابل به کار

می‌رود. از این رو، قضاوت‌های سطحی و برداشت‌های نادرست بدون توجه به زمینه‌های فرهنگی و نظام‌های اخلاقی فرادستی و فرودستی، تحریف واقعیت محسوب می‌شود. در همین راستا، هولمز و ویلسون (۲۰۲۲) و وانگ (۲۰۲۴) نیز تأکید دارند که تفاوت در پیش‌فرض‌ها و انتظارات فرهنگی، عامل اصلی سوءبرداشت ناظران خارجی از رفتارهای دیگری است. بنابراین، بدون شناخت زمینه‌های فرهنگی، رفتارهایی که در بافت ایرانی معنای انسجام و امنیت اجتماعی دارند، ممکن است از سوی ناظران بیرونی به اشتباه به‌عنوان نشانه‌ای از دوگانگی شخصیت یا نبود صداقت تفسیر شوند.

پس از بررسی این دو نوع طرحواره، لازم است به تحلیل مهم‌ترین راهبردهای مرتبط با آن‌ها، یعنی تعارف، احترام و ادب، و زرنگی نیز پرداخته شود. زیرا این راهبردها هم تجلی دو پایه اصلی فرهنگ ایرانی، یعنی تمایز میان عرصه اندرونی و بیرونی و سلسله‌مراتب منزلت، می‌باشند و هم به‌عنوان ابزارهایی حیاتی برای حفظ و استمرار این ساختارها عمل می‌کنند. درک صحیح و عمیق این راهبردهای ارتباطی تنها با شناخت دقیق زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی ممکن است.

تعارف

تعارف در فرهنگ ایرانی فراتر از یک رفتار ساده یا صرفاً زبانی است؛ بلکه راهبردی پیچیده و سازوکاری برای مدیریت روابط اجتماعی، حفظ مرزهای صمیمیت و پیشگیری از تعارض در فضای بیرونی و در مواجهه با افراد دارای منزلت‌های مختلف محسوب می‌شود. این رفتار نمادی از احترام متقابل و تأکید بر سلسله‌مراتب منزلت است که در ساختارهای فرهنگی-اجتماعی ایرانی ریشه دارد. با این حال، شواهد متعددی از سفرنامه‌نویسان نشان می‌دهد که بسیاری از ناظران خارجی، تعارف را نشانه‌ای از اغراق، دورویی یا فقدان صداقت تلقی کرده‌اند. برای مثال، بروگش (۱۳۶۸: ۱۲۶) با نگاهی انتقادی می‌نویسد که گفتگوهای ایرانیان سراسر تعارف و مبالغه است. او معتقد است که ایرانی‌ها هنگام مواجهه با یکدیگر یا غریبه‌ها، به‌طور اغراق‌آمیز از یکدیگر تعریف و تمجید می‌کنند و تعارفات بی‌جا و غیرواقعی به‌کار می‌برند. همچنین، ویشارد (۱۳۶۳: ۱۸۹) در توصیف نامه‌نگاری ایرانیان اشاره می‌کند که استفاده از عناوین و کلمات پرطمطراق در مکاتبات تجاری، سیاسی و اجتماعی رایج است، هرچند خواننده معمولاً نسبت به آن‌ها

پژوهش‌های وانگ (۲۰۲۴) و یاکوچونیت (۲۰۲۰) نیز بر نقش کلیدی راهبردهای غیرمستقیم و تعارفی در فرهنگ‌های بافت‌مدار و سلسله‌مراتبی تأکید دارند و توضیح می‌دهند که تفسیر سطحی این رفتارها می‌تواند به سوءبرداشت‌های ارتباطی منجر شود. همچنین، مطالعه عیدزاده و همکاران (۲۰۱۴) نشان داده است که فارسی‌زبانان پایان گفتگو را با راهبردهای غیرمستقیم و متنوعی مانند عذرخواهی، اجازه گرفتن، اشاره به زمان، تعارف، ابراز محبت، وعده دادن، دعا و بیان احساسات انجام می‌دهند، در حالی که انگلیسی‌زبانان بیشتر از راهبردهای مستقیم و کوتاه مانند اعلام برنامه، خداحافظی ساده، آرزوی موفقیت و وعده تماس مجدد استفاده می‌کنند. این تفاوت‌های کنش گفتاری بازتابی از ساختارهای فرهنگی و اجتماعی متفاوت است که بر سبک‌های ارتباطی و راهبردهای تعاملی افراد تأثیر می‌گذارد و اهمیت توجه به زمینه‌های فرهنگی را در فهم رفتارهای ارتباطی بیش از پیش برجسته می‌سازد. لذا، تعارف نیز باید از منظر طرح‌واره‌های فرهنگی ایرانی و بافت ارتباطی خاص آن مورد تحلیل قرار گیرد.

احترام و ادب

احترام و ادب در فرهنگ ایران مفهومی بنیادین، چندلایه و عمیق است که نقش مهمی در تنظیم مناسبات اجتماعی، حفظ وجهه افراد و تقویت همبستگی جمعی ایفا می‌کند. این رفتارها فراتر از ظواهر و تشریفات، بازتاب‌دهنده ساختارهای پیچیده فرهنگی و اجتماعی جامعه بوده و همواره مورد توجه دقیق ناظران خارجی قرار گرفته‌اند. برخلاف موضوع تعارف که اغلب سفرنامه‌نویسان بدون شناخت زمینه‌های فرهنگی، برداشت‌های سطحی یا نادرستی ارائه کرده‌اند، در زمینه ادب و احترام، این ناظران با دقت و حساسیت فرهنگی، ابعاد معنایی و کارکردهای عمیق این رفتارها را ثبت و تحلیل نموده‌اند.

بروگش (۱۳۶۸: ۲۳۵)، ویشارد (۱۳۶۳: ۱۸۹) و براون (۱۳۶۴: ۲۷) رفتارهای مودبانه ایرانیان را با ظرافت و دقت توصیف کرده‌اند. بروگش به تفاوت‌های ظریف در خطاب اشاره کرده و می‌نویسد که خدمتکاران جوان معمولاً با ضمیر «تو» خطاب می‌شوند، اما افراد دیگر با ضمیر محترمانه «شما» و درباره شخصیت‌های برجسته معمولاً از سوم شخص جمع «ایشان» استفاده می‌شود. همچنین، به‌کارگیری القاب و عناوینی مانند «آقا» یا «سرکار» در همه موقعیت‌ها

بی‌اعتناست. ویلز (۱۳۶۸: ۳۴۷) نیز با نگاهی کلی‌تر اظهار می‌کند که شرقی‌ها، از جمله ایرانیان، اهل تعارف و اغراق‌گویی هستند و در ابراز دوستی و برخورد‌های روزمره، اغلب به تملق و مبالغه متوسل می‌شوند.

این روایت نشان می‌دهد که بسیاری از سفرنامه‌نویسان به دلیل ناآشنایی با ساختارهای بنیادی فرهنگ ایرانی و تفاوت انتظارات فرهنگی، تعارف را با معیارهای صراحت و شفافیت فرهنگ غربی تفسیر کرده‌اند. در حالی که بر اساس چارچوب نظری بیمن، تعارف نه یک رفتار سطحی، بلکه بخشی از الگوی «تقابل درون/بیرون» است که در فرهنگ ایرانی ریشه‌ای عمیق دارد. بیمن معتقد است که در فضای بیرونی، رعایت آداب، احتیاط و زبان رسمی و تعارفی، راهبردی کلیدی برای حفظ حریم شخصی، کنترل سطح صمیمیت و پیشگیری از تعارض است. این الگوی رفتاری-زبانی نه نشانه ضعف یا فریبکاری، بلکه پاسخی هوشمندانه به ضرورت مدیریت روابط در جامعه‌ای با ساختارهای منزلتی پیچیده و تاریخی محسوب می‌شود.

پژوهش‌های معاصر نیز بر نظر بیمن صحه می‌گذارند. به عنوان مثال، ایزدی (۲۰۱۸) تعارف را پدیده‌ای رابطه‌ای و تعاملی می‌داند که موفقیت آن به واکنش مخاطب و شرایط زمینه‌ای بستگی دارد. فایکا (۱۳۹۵) نیز اذعان دارد تعارف در فرهنگ ایرانی کارکرد اجتماعی شاخصی داشته و به عنوان یک بخش مرکزی و روزمره زندگی ایرانیان کل روابط اجتماعی آنان را تنظیم و معمولاً به منظور مراقبت از رابطه بین گوینده و مخاطب به کار می‌رود. همچنین، داوری اردکانی و همکاران (۱۴۰۲) با رویکرد مردم‌شناختی-زبانی و در چارچوب نظری کوتالکی (۱۹۸۷) نشان داده‌اند که تعارفات در موقعیت‌های مختلف ارتباطی، کارکردهای متنوع و مهمی در حفظ روابط اجتماعی و تسهیل تعاملات روزمره ایرانیان دارند و بر پایه احترام، تواضع و صمیمیت استوارند. یافته‌های این پژوهشگران نشان می‌دهد که تعارفات لزوماً بیانگر نیت غیرواقعی نیستند و میزان رضایت یا نارضایتی طرفین از تعارف تا حد زیادی به زمینه و موقعیت ارتباطی بستگی دارد. همچنین، پاسخ به تعارف معمولاً با افزایش شدت یا طول بیان همراه است که این روند، تعارف را به شکلی از زبان‌ورزی عاطفی تبدیل می‌کند. بنابراین، فهم دقیق تعارف مستلزم درک کامل زمینه‌های فرهنگی و موقعیتی است که این رفتار در آن شکل می‌گیرد.

از سوی دیگر، پژوهش‌ها در زبانهای دیگر مانند

رعایت می‌شود که نشان‌دهنده نظام سلسله‌مراتبی دقیق و اهمیت حفظ احترام در زبان و رفتار ایرانی است. ویشارد به دشواری ترجمه برخی اصطلاحات ادبی فارسی اشاره می‌کند و معتقد است این واژگان معادل دقیقی در زبان‌های اروپایی ندارند و ترجمه آنها بدون از دست رفتن بخشی از بار معنایی فرهنگی‌شان ممکن نیست؛ بنابراین ادب ایرانی صرفاً پوششی ظاهری یا تظاهر نیست، بلکه حامل ارزش‌ها و مفاهیم عمیق اجتماعی است. براون نیز تأکید می‌کند که حتی در نامه‌نگاری‌های ساده، رعایت القاب و سلسله‌مراتب اهمیت فراوان دارد و بی‌توجهی به آن می‌تواند نشانه بی‌احترامی تلقی شود.

همسو با این روایت‌ها، بیمن نیز تأکید می‌کند که احترام و ادب در فرهنگ ایرانی جایگاهی بنیادین دارند و نقش‌هایی فراتر از رفتارهای ظاهری و تشریفاتی ایفا می‌کنند. این کنش‌ها شامل رعایت هنجارهای رفتاری و زبانی است که با هدف ارج نهادن به شخصیت و منزلت دیگران به کار گرفته می‌شوند؛ از جمله انتخاب دقیق فرم‌های خطاب، به‌کارگیری ضمایر و افعال مؤدبانه و استفاده از عبارات احترام‌آمیزی مانند «لطفاً» و «بفرمایید». چنین رفتارهایی نه تنها در حفظ مناسبات اجتماعی مؤثرند، بلکه به تقویت هماهنگی و انسجام در تعاملات روزمره نیز کمک می‌کنند. علاوه بر این، اهمیت ادب در حفظ آبرو و وجهه اجتماعی بسیار برجسته است و بسیاری از رفتارهای مودبانه ایرانیان ریشه در ضرورت پاسداشت وجهه و جلوگیری از شرمندگی افراد دارد. با این حال، باید توجه داشت که میزان و سطح کنش ادبی بسته به منزلت نسبی افراد و بافت سیال ارتباطی متغیر است. در این راستا تشخیص مرزها و درجه منزلت و تثبیت سلسله‌مراتب اجتماعی افراد اهمیت ویژه‌ای دارد. بیمن در توضیح این پیچیدگی‌ها معتقد است که در هر موقعیت ارتباطی، افراد برداشت‌های گزینش‌شده و متغیری از یکدیگر دارند که بر مبنای ادراکات لحظه‌ای شکل می‌گیرد. منزلت هر فرد در تعامل، هم به کیفیت این ادراکات و هم به الگوی انتظارات وی وابسته است. این الگوهای انتظارات که محصول مجموعه‌ای از پدیده‌های منفرد هستند، در هر لحظه از گفتگو ممکن است دچار تغییر شوند؛ بنابراین، برداشت از منزلت در جریان ارتباط، پویا و متغیر است (بیمن، ۱۳۸۱: ۶۵).

پژوهش‌های زبانشناسی جدید نیز صحت و عمق مشاهدات سفرنامه‌نویسان و تحلیل‌های بیمن درباره جایگاه ادب و احترام در فرهنگ‌های آسیایی، به‌ویژه ایران، را تأیید

می‌کنند. وانگ (۲۰۲۴) نشان داده است که زبان‌هایی مانند فارسی، چینی و ژاپنی از نظام‌های پیچیده ضمایر محترمانه و ساختارهای غیرمستقیم بهره می‌برند که بازتاب‌دهنده جایگاه اجتماعی و منزلت افراد در جامعه است. به همین ترتیب، کمه‌خوش و لارینا (۲۰۲۰) و هندریانی و همکاران (۲۰۲۵) تأکید دارند که در جوامع سلسله‌مراتبی همچون ایران، چین و ژاپن، رعایت ادب و احترام نقش محوری در تنظیم مناسبات قدرت، حفظ حرمت اشخاص و پیشگیری از بروز تعارض ایفا می‌کند، هرچند سطح و کاربرد این تمایزات در فرهنگ‌ها متفاوت است. پالکرا (۲۰۱۹) نیز در پژوهش مقایسه‌ای میان زبان فارسی و ازبکی نشان می‌دهد که تفاوت در میزان شیوه کاربرد عبارات ادب‌آمیز و احوالپرسی می‌تواند منجر به سوءتفاهم‌های میان‌فرهنگی شود؛ ایرانیان معمولاً بیش از ازبک‌ها از عبارات احترام‌آمیز استفاده می‌کنند و رفتارهایی مانند کوچک‌نمایی خود و بزرگ‌نمایی طرف مقابل در فارسی رایج است، در حالی که در زبان ازبکی گاهی رفتارهای کمتر مودبانه نیز پذیرفته می‌شود. این تفاوت‌ها ریشه در ارزش‌ها و ذهنیت فرهنگی هر جامعه دارد و شناخت آنها برای پیشگیری از سوءبرداشت‌های ارتباطی ضروری است. علاوه بر این، پژوهش‌هایی مانند مون و همکاران (۲۰۱۹) و بینگ لیو و همکاران (۲۰۲۵) نیز نشان می‌دهند که در فرهنگ‌های آسیایی، جایگاه اجتماعی و ساختار قدرت تأثیر چشمگیری بر میزان و شیوه ابراز ادب دارد؛ در مقابل در فرهنگ‌های غربی، صراحت و برابری بیشتر دیده می‌شود و راهبردهای ادب و احترام عمدتاً تابع هنجارهای فردگرایانه است. عبدالحسین (۲۰۲۴) نیز با بررسی افعال گفتاری در ارتباطات میان‌فرهنگی نشان می‌دهد که نحوه بیان درخواست، عذرخواهی یا تحسین در هر فرهنگ به‌شدت تحت تأثیر ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی همان جامعه است. بنابراین، ادب و احترام در فرهنگ‌هایی مانند ایران، نه تنها ابزاری برای مراودات روزمره، بلکه سازوکاری مهم برای بازتولید ارزش‌های اجتماعی است؛ موضوعی که در روایت‌های دقیق سفرنامه‌نویسان نیز بازتاب یافته است.

زرنگی

شاید بتوان گفت مفهوم «زرنگی» در فرهنگ ایرانی بازتاب تعامل پیچیده‌ای میان دو بنیان اصلی فرهنگی یعنی تمایز عرصه اندرونی (فضای خصوصی) و عرصه بیرونی (فضای عمومی) و سلسله‌مراتب منزلت باشد و بیشتر یک راهبرد

اهمیت بالایی دارد. لذا این تفاوت فرهنگی تأکیدی است بر ضرورت درک دقیق‌تر سازوکارهای ارتباطی زبان با توجه به بافت فرهنگی جامعه مورد نظر.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که برخی سفرنامه‌نویسان با دقت نظر و ژرفاندیشی توانسته‌اند ابعاد فرهنگی رفتار ایرانیان را به‌درستی منعکس کنند و به سطوح عمیق‌تر معنایی و کارکردهای اجتماعی آن دست یابند. با این حال، در مواردی نیز، به دلیل ناآشنایی با ساختارهای فرهنگی و تفاوت نظام‌های ارزشی، تحلیل‌هایی سطحی، کلیشه‌ای یا حتی نادرست ارائه شده و گاه رفتارهای زبانی و ارتباطی ایرانیان بر پایه انتظارات و معیارهای فرهنگی سفرنامه‌نویسان تفسیر گردیده است. به‌طور مثال، گرچه برخی سفرنامه‌نویسان به تمایز میان عرصه‌های خصوصی و عمومی و اهمیت سلسله‌مراتب منزلت در روابط اجتماعی ایرانیان اشاره داشته‌اند، اما در برخی موقعیت‌ها این تفاوت‌ها به‌درستی درک نشده و با مفاهیمی چون دورویی، ریا یا فریب‌کاری معادل گرفته شده است. این رویکرد، به‌ویژه در تحلیل پدیده‌هایی همچون تعارف و کاربست هوشمندانه زبان که در فرهنگ ایرانی با عنوان «زنگی» شناخته می‌شود، نمایان‌تر است؛ زیرا این کنش‌های زبانی غالباً با اغراق، دورویی یا فقدان صداقت تفسیر و تفاوت‌های رفتاری ایرانیان با معیارهای صراحت و شفافیت فرهنگ غربی سنجیده شده است. در نتیجه، رفتارهای ارتباطی ایرانیان در زمینه‌ای متفاوت معنا یافته است.

افزون بر این، در بسیاری از ارزیابی‌ها به این نکته بنیادین کمتر توجه شده است که زبان در فرهنگ ایرانی، همچون بسیاری از نظام‌های زبانی دیگر، صرفاً ابزاری برای انتقال پیام نیست؛ بلکه نقشی اساسی در ابراز احترام، تنظیم مناسبات مبتنی بر منزلت و صیانت از هویت اجتماعی ایفا می‌کند. بر همین اساس، توجه به این کارکردهای ارتباطی زبان اهمیت ویژه‌ای دارد. همچنین، همان‌گونه که خود سفرنامه‌نویسان نیز تصریح داشته‌اند، تجربه تاریخی ایران در مواجهه با سلطه‌های مکرر و شکل‌گیری بی‌اعتمادی نسبت به بیگانگان، زمینه‌ساز بروز الگوهای رفتاری محتاطانه و غیرمستقیم در تعاملات اجتماعی شده است. از این رو، تأمل در این پیشینه تاریخی برای دستیابی به درکی ژرف‌تر و جامع‌تر از کنش‌های ارتباطی ایرانیان ضرورت دارد؛ چرا که نمود بارز این ویژگی‌ها را می‌توان در رفتارهایی نظیر تعارف و زنگی مشاهده کرد. در نهایت، جمع‌بندی تحلیل‌ها حاکی از آن است که در صورت فقدان شناختی دقیق و عمیق از بافت

ارتباطی باشد تا آب زیرکاه بودن و حيله‌گری ایرانی (بیمن، ۱۳۸۱: ۵۵). با این حال، برخی سفرنامه‌نویسان اروپایی برداشت‌های سطحی و نادرستی از این کنش رفتاری داشته‌اند. برای نمونه، گوینو در سفرنامه خود می‌نویسد: «با وجود شهرت ایرانیان به آداب‌دانی، مطمئن بودم که در این کشور موفق نخواهم شد به‌خوبی از عهده این کار برآیم» (گوینو، ۱۸۸۲: ۹۹). همچنین او درباره ویژگی‌های دلال می‌گوید: «گمان نمی‌کنم هیچ ملتی مانند ایرانیان برای دلالی شایستگی داشته باشد؛ زیرا دلال باید زرنگ، موقعیت‌شناس، خوش‌صحت، متملق، متقلب، صبور و تا حدی روان‌شناس باشد و همه این صفات در ایرانیان جمع است» (گوینو، ۱۸۸۲: ۲۸۲).

لذا در این مورد نیز برداشت‌های منفی از مفهوم «زنگی» عمدتاً ناشی از ناآشنایی با بافت ارتباطی ویژه جامعه ایرانی بوده، زیرا این تدبیر ارتباطی باید به عنوان طرحواره‌ای سیال و متغیر در هر لحظه در نظر گرفته شود. بر اساس دیدگاه بیمن، چون بافت ارتباطی در ایران به دلیل تغییرات متعدد عواملی مانند تعداد افراد، اهداف و پیام‌ها، مشابه زبان، قابل چانه‌زنی، نفوذپذیر و سیال است، بنابراین، کنشگران اجتماعی ملزم‌اند که در هر موقعیت و شرایط، جهت‌گیری‌های متفاوتی اتخاذ کنند که این امر مستلزم مهارت و زبردستی در تشخیص و تفسیر دقیق بافت است. توانایی فرد در درک نتایج و پیامدهای موقعیت‌های مختلف، شاخص اصلی این زبردستی محسوب می‌شود (بیمن، ۱۳۸۱: ۱۰۱). به عبارتی دیگر می‌توان گفت، فرد ایرانی باید از هوشمندی ارتباطی خاصی برخوردار باشد تا بتواند به درستی از سازوکارهای کنشی مقتضی بهره گیرد. این سازوکارها شامل زبردستی ارتباطی (توانایی تشخیص و تطبیق رفتار زبانی با منزلت طرف مقابل)، چانه‌زنی نمادین (بازتعریف روابط قدرت از طریق بازسازی بافت) و مدیریت انتظارات (پیش‌بینی و پاسخگویی به نیازهای طرف مقابل) است. لذا، «زنگی» در فرهنگ ایرانی نه تنها یک ویژگی فردی بلکه نمادی از توانایی تطبیق هوشمندانه با ساختارهای پیچیده اجتماعی و فرهنگی است که نقش مهمی در حفظ تعادل روابط و پیشگیری از تعارض‌های مستقیم ایفا می‌کند. در همین راستا پژوهش‌های قربانوا و عمرو (۱۴۰۳) نیز نشان می‌دهد که برخلاف فرهنگ‌های انگلیسی‌زبان که صراحت را نشانه صداقت و شفافیت می‌دانند، در فرهنگ آسیایی حفظ هماهنگی اجتماعی و به‌کارگیری زبان غیرمستقیم و مودبانه

اتخاذ رویکردی بافت‌محور و فرهنگ‌محور در تفسیر روایت‌های سفرنامه‌ای بیش از پیش برجسته می‌گردد.

فرهنگی و اجتماعی ایران، تفسیر مناسبات ارتباطی ایرانیان ممکن است ناقص یا حتی گمراه‌کننده باشد؛ از این رو، لزوم

منابع

- Allemagne, Henry Rene d. (1347). *Safarnameh az Khorasan ta Bakhtiari*. Ali Mohammad Farhoushi. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Asadov, A. (2025). The role of preventive speech acts in maintaining politeness across cultures. *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(1), 142-144.
- Asprawi, Wilfried. (1369) Persian children of the Royal family: the narrative of an English tutor at the court of H. I. H. zillus-sultan. Arya Lorestani. Tehran: Ghalam. [In Persian]
- Beeman, W. O. (1381). Language, status, and power in Iran. Reza Moghadamkia. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Bontemps, Charles Auguste. (1354). *Travelogue of August Bontemps*. Mansoureh. Nezam Mafi. Tehran: Sepehr Printing House.
- Binder, Henry. (1370). *Au Kurdistan en Mesopotamie et en Perse* (mission scientifique du Ministere de l'Instruction publique). Karamat Allah. Afsar. Tehran: Farhangsara. [In Persian]
- Brugsch, Heinrich Karl. (1367). *Reise Der K. Preussischen Gesandtschaft nach Persien 1860 und 1861*. Moheamaad Hossein Kordbachah Tehran: Ettelaat. [In Persian]
- Chardin, Jean. (1372). *Travels of sir. john chardin into persia and the east Indies*. EgbalbYaghmaei. Tehran: Toos.
- Daneshpajouh, M. (1380). *Ta Pokhteh Shavad Khami*. Tehran: Nashr-e Sales in collaboration with the International Center for Dialogue of Civilizations. [In Persian]
- Drouville, Gaspard (1365). *Voyage en Perse, fait en 1812 et 1813*. Manouchehr. Etemad Moghadam. Tehran: Shabaviz. [In Persian]
- Daveri Ardakani, N., Pournorooz, M., Bagheri, F., & Kalantari, M. (1402). *Taarof in Persian culture and language: Situations, strategies, and structures* (A prolegomenon to developing Farsi as a foreign language lesson plans). *Journal of Sociolinguistics*, 7(1), 45-67. [In Persian]
- Dieulafoy, Jane Paule Rachel. (1364). *La Perse, la Chaldee et la Susiane: relation de voyage*. Ali Mohammad Farhoushi. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Douglas, William Orville. (۱۳۷۷). *Strange lands and friendly people*. Fereydoun Sanjari. Tehran: Gutenberg. [In Persian]
- Kotzebue, Moritz von. (1368). *Narrative of a Journey in to Persia, in the suite of the Imperial Russian Embassy in the year 1817- 1819*. Mahmoud. Hedayat. Tehran: javidan. [In Persian]
- Durand, Sir Henry Mortimer. (1371). *Durand's Travelogue regarding the Journey of Colonel Mortimer Durand, British Minister Plenipotentiary in Iran*. Ali Mohammad Saki. Tehran: Aftab Printing. [In Persian]
- Eidizadeh, R., Ghorbanchian, E., & Eslamirasekh, A. (2014). Strategies of Topic Termination: A Contrastive Study of English and Persian. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 98, 425-434.
- Faika, Z. (1395). Politeness and ta'arof in Iran. *Iranian Studies*, 6(1), 105-124. [In Persian]
- Fallahi, K. (1390). *Behavioral Study of Iranians; An Introduction to Understanding the Temperaments, Culture, and Behavior of Iranian People*. Tehran: Mahkameh Publishing. [In Persian]
- Gobineau, Joseph Arthur. (1383). *Three Years in Asia*. Abdolreza Houshang Mahdavi. Tehran: Ghatreh Publishing. [In Persian]
- Grothe, Hugo. (1369). *Wanderungen in persien*. Majid. Jalilvand. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Halliday, M., & Hasan, R. (1393). *Language Context, and Text: Aspects of Language*

- in a Social-Semiotic Perspective .Mojtaba Monshi-Tadeh & Tahereh Ishani. Tehran: Elm. [In Persian]
- Hollingbery, William. (1363). A Journal of observations, made during the British Embassy to the Court of Persia in the years 1800-1801. Amir Houshang Amini .Tehran: Ketab Sara.[In Persian]
- Handriani, P., Dinata, A. P., Siregar, F. A., & Siregar, D. Y. (2025). Politeness Strategies in Cross-Cultural Communication: A Pragmatic Approach. *Semantik: Jurnal Riset Ilmu Pendidikan, Bahasa dan Budaya*, 3(1), 126-132.
- Helmes, Cynthia. (1371). An ambassador's wife in Iran. Esmail Zand. Tehran: Alborz.[In Persian]
- Holmes, J., & Wilson, N. (2022). An introduction to sociolinguistics. Routledge.
- Hussan, R. (2024). Investigating the Role of Pragmatics in Cross-Cultural Communication: A Comparative Analysis of Speech Acts in Different Cultures. *Journal of Misan Researches*, 20(40), 260-276.
- Izadi, A. (2018). An investigation of face in taarof. *Journal of Researches in Linguistics*, 10(2), 67-82.
- Jakučionytė, V. (2020). Cross-cultural communication: creativity and politeness strategies across cultures. A comparison of Lithuanian and American cultures. *Creativity Studies*, 13(1), 164-178.
- Jamalzadeh, M. A. (1345). Our Iranian Mores. Tehran: Foroughi Library. [In Persian]
- Kamehkhosh, N., & Larina, T. V. (2020). Cultural values and politeness strategies in British and Persian family discourse. *Proceedings of INTCESS*, 2020, 7th.
- Careri, Gemelli. (1348). Voyage du tour du Monde. .Abbas Nakhshvani & Abdolali Karang. East Azerbaijan: East Azerbaijan Department of Culture and Arts. [In Persian]
- Kazama, Akiyo. (1380). Kazama's Travelogue: Memoirs of Akio Kazama, the First Japanese Minister Plenipotentiary in Iran .Hashem Rajabzadeh. Tehran: Iranian Society of Cultural Heritage and National Treasures. [In Persian]
- Litten, Wilhelm. (1389). persische Flitterwochen. Parviz. Rajabi. Tehran: Mahi. [In Persian]
- Liu, Y., Nguyen, N. D. D., Nguyen, H. C., & Wannaruk, A. (2025). Rhetorical move structures and politeness strategies employed in request and refusal emails by international students in a Thai ELF context. *Cogent Education*, 12(1), 2466284.
- Malinowski, B. (1923). The problem of meaning in primitive languages. In C. K. Ogden & I. A. Richards (Eds.), *The meaning of meaning* (pp. 296–336). Harcourt, Brace & World.
- Mohsenianrad, M. (1387). Cultural Roots of Communication in Iran. Tehran: Chapar Publishing. [In Persian]
- Moon, C., Uskul, A. K., & Weick, M. (2019). Cultural differences in politeness as a function of status relations: Comparing South Korean and British communicators. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 3(3), 137-145.
- Morier, James Justinian (1385). James Morrie's Travelogue. Abolqasem Seri. Tehran: Toos. [In Persian]
- Niedermayer, Oskar Von. (1380). Unter der Glutsonne Irans: Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan. Keykavus Jahandari. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Olearius, Adam (1383). Travelogue of Adam Olearius Moheamaad Hossein Kordbacheh. Tehran: Hirmand [In Persian]
- Pollak, Jacob Edward. (1368). Persien: Das Land und seine Bewohner: ethnographische Schilderungen. Keykavus. Jahandari. Tehran: Khwarazmi. [In Persian]
- Pulkar, T. (2019). Linguapragmatic analyze of greetings in Persian and Uzbek languages. *Бюллетень науки и практики*, 5(9), 521-530.
- Qurbonova Y. U., & Umarova, S. X. (2024). Pragmatics and discourse analysis across cultures: Studying how cultural contexts influence pragmatic usage and discourse

- patterns in comparative linguistics. Yangi O'zbekiston, Yangi Tadqiqotlar Jurnalı, 1(3), 357–361.
- Serna, Carla. (1363). Hommes et choses en perse .Ali Asghar Saeedi. Tehran: Zavar.[In Persian]
- Sharifian, F. (2014). Cultural schemas as 'common ground'. In K. Burridge & R. Benczes (Eds.), *Wrestling with words and meanings: Essays in honour of Keith Allan* (pp. 219–235). Monash University Publishing.
- Shen, Z., Pang, B., Li, X., & Chen, Y. (2024). An exploration of japanese cultural dynamics communication practices through social pragmatics. *Journal of Pragmatics and Discourse Analysis*, 3(1), 60-72.
- Smith, Anthony. (1369). Blind white fish in Persia.Mahmoud Nabizadeh. Tehran:Gostaresh. [In Persian]
- Solovyova, O., & Davidova, I. (2021). Reflection of national culture through the language.
- Rice , Spring (1375). The letters and friendships of Sir Cecil Spring Rice, a record(Private Letters of Sir Cecil Spring Rice, Minister Plenipotentiary at the Iranian .Javad. Sheikh-ol-Eslami. Tehran: Ettelaat. [In Persian]
- Tabatabai, J. (1373). The Decline of Political Thought in Iran. Tehran: Kavir.
- [In Persian]
- Vambéry, Armin. (1381). Arminius Vambéry, his life and adventures. Mohammad Hossein Arya. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Wishard, John. (1363). Twenty years in Persia. Ali Pirnia. Tehran: Nashr-e Novin.. [In Persian]
- Wang, Y. (2024). Cross-cultural analysis of politeness language and the cultural and historical reasons. *Culture, Education, and Philosophy Communication*, 11, 728–733.
- Wills, Charles James . (1368). Iran a century ago .Gholam Hossein Qaraguzlu. Tehran: Nashr-e Eghbal. [In Persian]
- Wilson, Arnold Talbot. (1347). Wilson's travelogue. Hossein Saadat Nouri. Tehran: Vahid. [In Persian]
- Wright, Denis. (1364). The English amongst the persians: during the Qajar period 1787 - 1921..Karim Emami .Tehran: Nashr-e Now. [In Persian]
- Zand, Z. (1389). A comparative study of Eastern and Western Iranology research with emphasis on the representation of Iranian culture in European travelogues during the Qajar era. *Quarterly Journal of National Studies*, 42(2), 154–182. [In Persian]